

Міська сім'я білорусів в останній третині ХХ – на початку ХХІ століття: традиції та інновації

Ірина Калачова

In the article the theoretic-methodological concept of the dynamics of ethnocultural processes in the urban family of Byelorussians is considered, the mechanism of succession of traditions is investigated, is analyzed a degree of modernisation of the urban family of Byelorussians.

У артыкуле разглядаецца тэарэтыка-метадалагічная канцэпцыя дынамікі этнакультурных працэсаў у гарадской сям'і беларусаў, даследуецца механізм пераемнасці традыцый, паказваюцца ступені мадэрнізаванасці гарадской сям'і беларусаў.

Повноцінне гармонійне функціонування сім'ї як значущого соціального та етнокультурного інституту на сучасному етапі перебуває в центрі уваги білоруського суспільства. І це не випадково, адже сім'я – це основне джерело відтворення нації, осередок збереження багатих традицій міжпоколінневих стосунків білорусів, системи спорідненості та духовної близькості, транслятор національної спадщини і вічних духовних цінностей. Моральні засади сім'ї та її матеріальне становище, мікроклімат у ній, її добробут, духовні ідеали помітно впливають на соціально-економічний і культурний розвиток країни, формують основу стабільності в майбутньому.

Сім'я, діти, родинні традиції, збереження спадкоємності між поколіннями – пріоритетні напрями державної соціальної політики в Республіці Білорусь. Головний із них стосовно сім'ї – створення умов для гармонійного її розвитку, сприяння зміцненню і розкриттю її потенціалу.

Динаміка етнокультурних процесів у білоруській сім'ї в період останньої третини ХХ – початку ХХІ ст. була нестабільною. Їх розвиток був зумовлений соціально-економічним, суспільно-політичним, духовним та культурним життям Білорусі у відзначений період. Якщо 50–60-і роки ХХ ст. характеризувалися значними досягненнями в реформуванні економічної системи країни, що позначалося на добробуті сім'ї, укладі її життя, то в 70–80-і роки темпи соціально-економічного розвитку поступово почали знижуватися. Це впливало на соціальні показники розвитку сім'ї, її витривалість. Помітний вплив на зміни в сімейних структурах справила перебудова суспільного життя, яка відбулася в 90-і роки ХХ ст. Саме події 90-х років ХХ ст. вплинули на подальшу долю республік колишнього Радянського Союзу.

Нового витка розвитку набули етнокультурні процеси в сім'ї. Якщо до перебудови статистичні дані про становище сім'ї в засобах масової інформації подавали як невідповідні її реальному стану, то «відкриття» начебто покращеного становища сім'ї в кінці ХХ ст. спровокувало «вибух» негативної інформації про її стан. Для широкої громадськості стали доступними дані, які свідчили про глибокі негативні явища в сім'ї, такі як неповнота і небагатодітність, постійне зростання кількості розлучень, сирітство дітей при живих батьках, пияцтво батьків, самотність,

бідність, високий рівень злочинності серед підлітків тощо. Відзначалося, що в сім'ї відбулися докорінні зміни в ціннісних орієнтирах, її базових структурах, функціях, типах, збереженні спадкоємних зв'язків між родинами, родами, поколіннями. Найбільш соціально-згубним явищем було визнано соціальне сирітство, коли за наявності батьків діти змушені виховуватися в школах-інтернатах. Виявлено поширеність таких форм сім'ї та шлюбно-сімейних відносин, як громадянські шлюби, шлюби «вихідного дня», неповні (материнські) сім'ї, свояцькі сім'ї, сім'ї з обмеженим батьківським ролям та ін.

Відбулися структурно-функціональні й типологічні зміни в сім'ї. Найбільш чутливі зміни відзначено в репродуктивній, господарсько-економічній, комунікаційній, рекреативній, регулятивній та виховній функціях сім'ї.

Трансформації функцій пов'язані із змінами в укладі життя родини, її побуту, цінностей. Більшість сучасних білоруських сімей – це міське населення. На 1 січня 2008 року в республіці налічувалося 206 міст і селищ міського типу, у яких проживало 7 млн. 108,1 тис. осіб, що становить майже 70% від усієї кількості мешканців [1].

Можна відзначити, що наприкінці ХХ ст. відбулося остаточне руйнування цінностей радянської системи, втрата моральних ідеалів, які об'єднували радянські сім'ї. Цей період було проголошено «кризою» родини і сімейних цінностей.

Таким чином, зміни, що відбулися в суспільному розвитку, вплинули на традиційні засади формування і функціонування сім'ї та шлюбу білорусів. Сьогоднішня білоруська сім'я належить до міського населення країни – це помітний фактор її функціонування і життєдіяльності. Тому вивчення побутування та збереження традиційної родинно-побутової культури в умовах багатонаціонального полікультурного міського середовища вимагає наукового аналізу, виявлення ступеня модерності сучасної сім'ї, змін, що відбулися в структурі етнокультурних процесів.

Для висвітлення цих питань ми застосували такі методи дослідження: порівняльного аналізу процесів еволюції сім'ї та шлюбу в Білорусі в контексті слов'янських і європейських тенденцій; історичної реконструкції; польових досліджень; усної історії; опитування (інтерв'ю); анкетування (етносоціологічне дослідження); спостереження.

Важливим методом дослідження проблеми етнокультурного розвитку білоруської сім'ї в місті стали етносоціологічні опитування, проведені в 1992–1994 рр. у м. Мінську (було опитано 1098 батьків та їхніх дітей, серед них 767 дорослих, 331 дитина) і в 2007 році (було опитано 800 сімей із 30 міст – з Мінська, обласних, середніх і малих міст Білорусі) [2, с. 1130–1500]. У Мінську було опитано 191 особу (23,9%), в обласних містах (Бресті, Вітебську, Гомелі, Гродно, Могильові) – 208 осіб (26%), у середніх містах (Барановичах, Полоцьку, Мозирі, Ліді, Солігорську, Молодечному, Бобруйську) – 190 осіб (23,8%), у малих містах (Іванові, Кам'янці, Жабинці, Докшицях, Толочині, Ветці, Хойниках, Буді-Кошелеві, Великій Берестовиці, Скіядлі, Березині, Слуцьку, Жодині, Червні, Клецьку, Мстиславлі, Черикові) – 211 осіб (26,4%).

Дослідження ґрунтуються на таких джерелах: матеріали архіву Інституту мистецтвознавства, етнографії та фольклору НАН Білорусі, матеріали архіву ЗАГС у м. Мінська; статистичні дані, почерпнуті із збірників Міністерства статистики та аналізу Республіки Білорусь, відділів статистики Міністерств і відомств – освіти, соціального захисту та праці, Центру правової інформації Республіки Білорусь, дані перепису населення, а також засобів масової інформації (газети «Звезда», «Аргументы і факты», журнали «Сям'я», «Беларуская думка», «Сацьялогія», передачі Білоруського телебачення «Лад» та ін.); законодавчі документи Республіки Білорусь і Республіканська програма – «Кодекс про сім'ю і шлюб Республіки Білорусь», Президентська програма «Діти Білорусі», «Національна програма демографічної безпеки Республіки Білорусь», Республіканська програма «Молодь Білорусі». У дослідженні використано результати опитування білоруських сімей із таких міст: Мінськ, Новогрудок, Гродно, Гомель, Орша, Речиця, Могильов, Полоцьк, Новополоцьк, Вітебськ, Горки, Калинковичі, Пінськ (опитано 100 сімей протягом 2000–2006 рр.); результати опитування фахівців системи професійно-технічної та вищої освіти, учнівської і студентської молоді тощо [3, с. 1108–1112; 7, с. 5–10].

Дослідження етнокультурних процесів білоруської сім'ї побудоване на теоретико-методологічних концепціях: теорії еволюції, теорії модернізації, теорії цінностей і теорії полікультурності. Основні ідеї, які були осмислені в межах цих теорій, покладено в основу наукового аналізу стану етнокультурних процесів сім'ї. Експлікація змісту понять «етнос, культура, сім'я» в контексті дослідження історіографії проблеми сім'ї та шлюбу в роботах вітчизняних та зарубіжних етнологів дала можливість пояснити сутність етнокультурних процесів, виявити їхню структуру, визначити специфіку функціонування білоруської сім'ї в умовах міста. У результаті розробленої методології наукового дослідження зафіксовано зміни в матеріальній, духовній та соціальній культурі білоруської сім'ї, виявлені в її побуті; структурно-функціональні і типологічні зміни; зміни в шлюбно-сімейних стосунках; зміни в суспільній і родинно-побутовій обрядовості; зміни в системі споріднено-своєцьких відносин, традиціях виховання та етики [4; 5; 6, с. 61–65; 7; 8, с. 265–271; 9, с. 294–305; 10, с. 110–133; 1, с. 93, 315, 293; 12; 13].

Таким чином, виявлено, що трансформації в укладі життя населення Білорусі впливають на функціонуван-

ня сучасних етнокультурних процесів у сім'ї. Більшість білорусів сьогоденішнього покоління належить до городян, уклад життя яких відрізняється помітними змінами в побуті й традиціях. Нові обставини в способі життя впливають на життєві засади сім'ї, її підвалини, ідеали, уявлення, мислення, що зумовлює становлення нової системи родинних цінностей.

Зміни визначають нові тенденції у функціонуванні сім'ї, її формах, структурі і шлюбно-сімейних відносинах, функціях, типології, складі. Якщо колись традиційна сім'я була нерозділеною сім'єю (із спільним проживанням кількох поколінь і веденням спільного господарства), то сучасні родини – це зазвичай двопоколінневі сім'ї з ядром – мати, батько, діти. У розглянутий період – остання третина ХХ – початок ХХІ ст. – процеси переходу від багатодітної до малодітної сім'ї відбувалися поступово, громадська думка недостатньо здатна була стримувати ці явища. Помічено, що в Білорусі, як і країнах Європи, процеси нуклеаризації сім'ї стали стійким явищем у період 60–70-х рр. ХХ ст., коли почалися масові міграції молоді із сіл у міста.

Сім'я як стійкий етносоціальний інститут виконує важливі для її життєздатності функції. Найбільш стійкими і характерними призначеннями сім'ї є специфічні функції, до яких належать: репродуктивна – народження дітей, екзистенціальна – догляд та матеріальне забезпечення дітей, функція соціалізації або виховна. Достатньої стійкості і побутування набувають і неспецифічні функції, серед яких: функція передавання в спадок майна від одного покоління до іншого, функція забезпечення позитивного психологічного мікроклімату, функція комунікації і соціальних відносин тощо. Окреслимо деякі тенденції у функціонуванні сім'ї.

Найважливішою функцією сім'ї є *репродуктивна*. На рубежі ХХ і ХХІ ст. серед білоруських городян переважали нуклеарні сім'ї. Здебільшого це були двопоколінневі сім'ї, які склалися з 4–5 осіб разом із 2–3 дітьми. Кожна четверта сім'я була трипоколінневою і майже кожна третя – багатодітною. Протягом ХХ ст. спостережено таку тенденцію в середніх розмірах міської родини: 1939 – 3,7 осіб; 1959 – 3,5; 1970 – 3,5; 1979 – 3,3.

Наприкінці ХХ ст. ситуація змінюється. За даними перепису 1999 р., у більшості сімей виховують лише одну дитину, двох – у 32% від загальної кількості сімей, сімей із трьома і більше дітьми зафіксовано лише 6%. Відзначено зменшення частки дітей у структурі населення Білорусі: на початок 2005 р. в загальній чисельності населення вона становила 16% проти 25% у 1990 р. У 2006 р. народилося 96,7 тис. осіб, це на 6,4% більше, ніж у 2005 р. У 2007 р. народилося 103,7 тис. осіб, що на 7,3% більше порівняно з 2006 р. [1; 7].

У 2008 р. народилося 107,9 тис. дітей, що на 4,2 тис. більше, ніж у 2007 р. Природний приріст населення у 2008 р. зафіксовано в 56 містах із 112 (50%), у 17 селищах міського типу з 94 (18%). У трьох міських поселеннях Брестської і Вітебської областей кількість новонароджених компенсувала кількість померлих. Природний приріст відзначено в Брестській і Мінській областях [1].

Загальний коефіцієнт смертності населення такий: якщо у 2006 р. цей показник становив 14,2 особи на 1000,

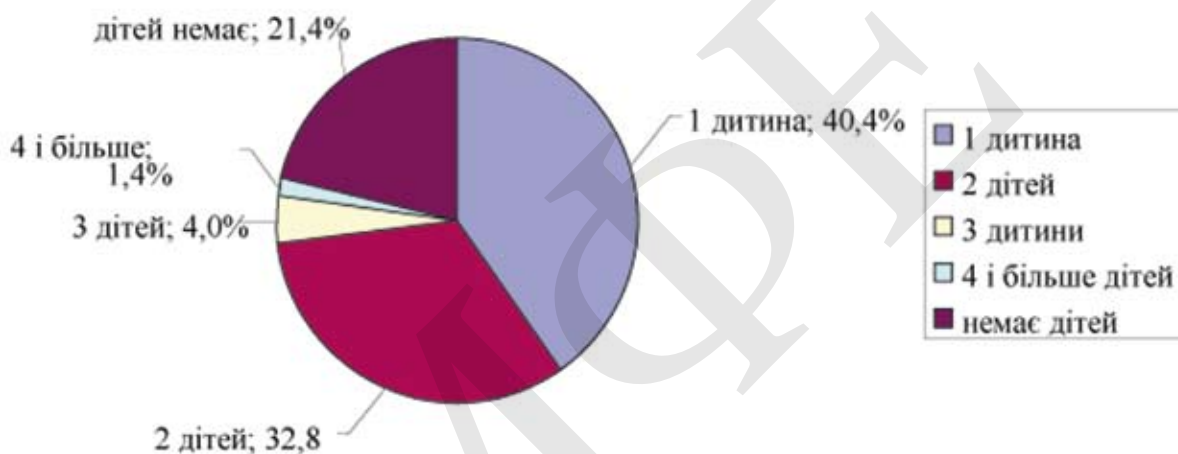
то у 2007 – 13,7 особи. У містах і міських населених пунктах загальний коефіцієнт смертності знизився з 10,7 особи на 1000 населення до 10,4 особи. У сільській місцевості відповідно з 23,6 на 1000 населення до 22,5 особи [7].

Дані статистики виявляють проблему депопуляції населення країни, скорочення складу сім'ї, збільшення числа однодітних сімей. Мотивація сім'ї до народження дітей – важливий чинник реалізації її репродуктивної функції. На сьогодні в молодих сімейних пар склалися певні стереотипи щодо цього питання [2, с. 10, 11]. Ось деякі з них: «Поки немає житла, дітей мати рано», «Ми недостатньо матеріально забезпечені, щоб народжувати дітей», «Ми не зможемо дати гідного майбутнього

своїм дітям» тощо. Очевидно, у цих стереотипах відбиваються найтипівші погляди молоді на проблему і така типологія дуже небезпечна, оскільки низький рівень сімейних ціннісних орієнтацій молоді – це не тільки особиста проблема кожної молодої людини, а й проблема всього суспільства.

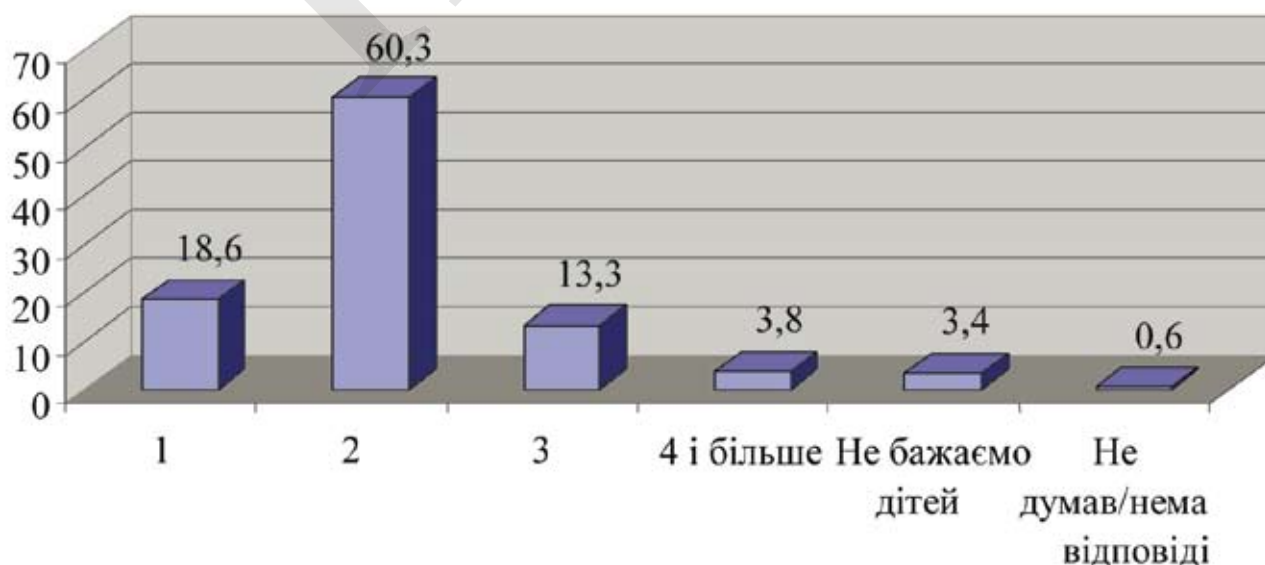
За даними етносоціологічного дослідження (2007 р.), встановлено, що абсолютна більшість опитаних білоруських сімей має одну дитину – (40,4%), двох – (32,8%), трьох – (4,0%), чотирьох і більше – (1,4%), дітей немає – 21,4% (мал. 2.1).

Мал. 2.1. Кількість дітей у сім'ї, %

Однак 18,6% опитаних хотіли б мати одну дитину, 60,3% – двох дітей, 13,3% – трьох дітей, 3,8% – чотирьох і більше, 3,4% відповіли, що вони не хочуть мати дітей, 0,6% не дали відповіді (мал. 2.2).

Мал. 2.2. Бажана кількість дітей, %

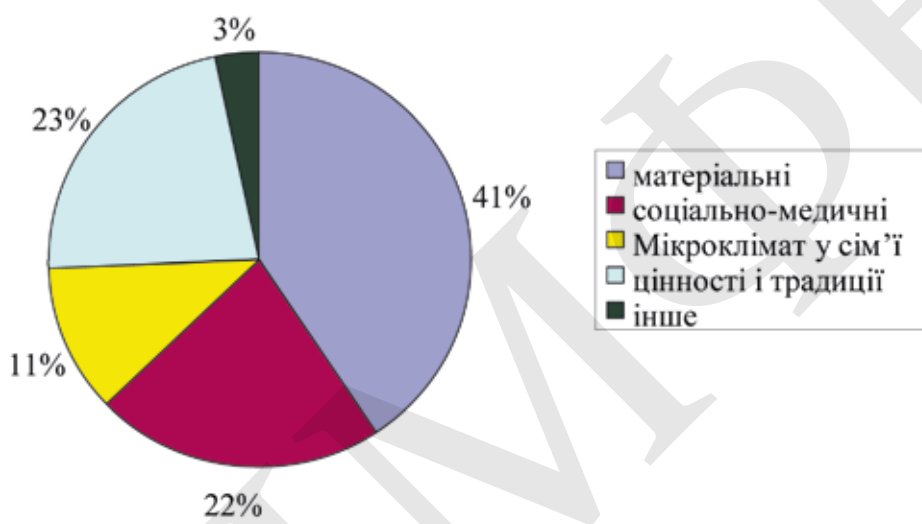

Вочевидь спостерігаємо нереалізований сімейний ресурс – стати батьками. Тих сімей, що хотіли б мати двох дітей, було вдвічі більше, ніж маємо на сьогодні, а тих сімей, які хотіли б мати трьох дітей, – учетверо більше.

Причини небажання мати більше дітей такі:
– фінансові труднощі – 35,6%;

- відсутність нормальних умов проживання – 30,6%;
- ми маємо заплановану кількість – 24,2%;
- вік – 13,8%;
- проблеми зі здоров'ям – 13,5%;
- страх перед майбутнім, невпевненість – 12,6%;
- поза шлюбом – 8,6%;
- перевантаженість на роботі – 8,5%;
- не дуже хороші шлюбні стосунки – 6%;
- інша причина – 5,3%;
- бачу сенс життя в іншому – 2,8%;
- немає відповіді – 2,1%;
- я сам (сама) з багатодітної сім'ї – 1,2%;
- є труднощі і спірні питання через культурні відмінності – 0,5%.

Мал. 2.3. Причини небажання мати більше дітей, %

Якщо систематизувати причини небажання мати більше дітей, зазначені респондентами, то їх можна розподілити за п'ятьма групами:

- 1) причини соціально-економічного і матеріального характеру (скорочений варіант – матеріальна мотивація) – 41%;
- 2) причини соціального і медичного характеру (соціально-медичні) – 22%;
- 3) причини внутрішньосімейних стосунків та мікроклімату в сім'ї (мікроклімат) – 23%;
- 4) ціннісно-цільові установки і культурні традиції (цінності і традиції) – 11%;
- 5) інші – 3% (мал. 2.3).

Так склалося, що найсуттєвішими причинами, які перешкоджають появі дітей, залишаються матеріальні. Виділення більшістю респондентів цих причин («відсутність житла та низький рівень доходів сім'ї») підтверджує думку, що сім'я, насамперед молода, потребує розв'язання житлового питання. З відповідей зрозуміло, що можливість народження дитини батьки пов'язують із вирішенням питань матеріально-фінансового характеру.

Проте не менш важливою, як виявилось, є й група причин, пов'язаних із нерозвиненими ціннісно-цільовими установками на народження дітей, перерваністю зв'язків із традиціями минулих поколінь білорусів, коли в сім'ї росло щонайменше троє дітей. Викликає тривогу і те, що більшість людей, які виростили в багатодітних сім'ях, не прагне бути багатодітними батьками. Інформатори, з якими ми працювали, відповідали, що в них є приклади, коли дітям із багатодітних сімей дуже важко забезпечити собі гідне життя, знайти добре оплачувану роботу, досягти особистих успіхів у навчанні тощо. Тому вони не хотіли б таких труднощів для своїх дітей. Подібні міркування сприяють індивідуалізації сімейних структур.

Згідно із соціологічними дослідженнями, проведеними Мінським науково-дослідним інститутом соціально-економічних проблем Мінміськвиконкому серед мінських родин, які виховують одну дитину, найбільш вагомими причинами для більшої народжуваності є поліпшення матеріального становища, розв'язання житлової проблеми та любов і злагода між чоловіком і дружиною.

Ці результати такі ж, як і серед подружніх пар з інших міст республіки. Інтерес до думки мінчан не випадковий: Мінськ – найпотужніший центр республіки, це місто, де проживає найбільша група молоді – людей дітородного віку. Як свідчать статистичні дані, природний приріст населення Мінська не відповідає необ-

хідним цифрам: протягом 2007 р. чисельність населення Мінська збільшилася на 17,2 тис. осіб і досягла майже 1 815 тис. Міграційний приріст – 14,9 тис. осіб, а природний – 2,3 тис. осіб. Як бачимо, він значно менший. Учені прогнозують, що на початок 2015 р. населення Мінська може становити понад 1 995 тис. осіб, а на початок 2020 – 2 193 тис. мешканців. Однак приріст відбудеться завдяки міграції, а не вищій народжуваності. Тому проблема формування мотивації до народження дітей у сім'ях мінчан залишається пріоритетною в роботі з молоддю.

Нарешті, народження дітей стає не тільки приватною сімейною справою, а й важливим державним завданням. Багато державних інститутів визнає, що малодітність – це пряма загроза національній безпеці держави: відбувається вимивання трудових ресурсів, поглиблюються процеси дестабілізації етнічного розвитку. Тому відновлення репродуктивної функції і підтримка здоров'я сім'ї – найважливіші завдання сучасного періоду розвитку нашої країни.

З результатів дослідження видно, що респонденти вказали і на важливість удосконалення послуг

соціально-медичного характеру в роботі із сім'єю. У країні багато зроблено для забезпечення спокійного і здорового материнства, а саме – для майбутніх матерів та новонароджених, особливо тих, кому потрібні інтенсивна терапія та реанімація.

Ось лише деякі досягнення в галузі соціальної та медичної допомоги сім'ї. У 2004 р. було створено Республіканський науково-практичний центр «Матір і дитина» – головний заклад країни у сфері акушерства й гінекології, педіатрії та медичної генетики. У республіці відкрито шість ендоскопічних центрів і міський центр ендоскопічної хірургії в Мінську. Удосконалюється система діагностики різних обмежених життєвих і соціальних функцій у дітей, створена і розвивається мережа центрів, відділень, кабінетів для реабілітації дітей, у тому числі й раннього віку. Заходами з охорони репродуктивного здоров'я передбачено спільну підготовку майбутніх мам і батьків до народження дитини, присутність батька при пологах. Усі пологові установи працюють у системі спільного перебування матері й дитини, відкриваються сімейні пологові зали. Для спільного лікування чоловіка й жінки, які потерпають від безплідності, у кожному обласному центрі створено консультаційну службу «Шлюб і сім'я».

Істотним показником добробуту сім'ї є безпека пологів для матері й догляд за дитиною в перші роки її життя. У Білорусі цей показник перебуває на належному рівні. У розвинених країнах світу від 90 до 100% пологів приймають кваліфіковані фахівці, у Білорусі цей показник ідентичний. Стосовно зменшення смертності матерів під час пологів, то позицію лідера займає Ісландія. У цій країні на 100 тис. пологів припадає лише 4 смертельні випадки. В інших західноєвропейських країнах – до 30 смертей на 100 тис. пологів. У Білорусі в 2007 р. від пологів померло 6 жінок. Середній показник смертності матерів – 5,8 на 100 тис. жінок. Смертність новонароджених найменша в Ісландії, Сінгапурі, Сан-Маріно, Швеції та Андоррі (3 випадки на 100 тис. населення).

Що ж до фінансового боку справи, то грошові виплати на народження дітей найвищі в Австралії, Ірландії, Норвегії і Данії. У нашій країні розроблена і діє Програма соціально-економічного розвитку Республіки Білорусь на 2006–2010 роки. У ній акцентовано увагу на необхідності розв'язання завдань щодо збільшення народжуваності й тривалості життя, зниження смертності, зміцнення шлюбно-сімейних відносин.

Виховна функція – одна з найважливіших у сім'ї. Виховання працьовитих, сумлінних, чуйних, доброзичливих і добрих дітей – основне призначення білоруської сім'ї. Відомий просвітник В. Ластовський писав, що діти в родині повинні здобути знання про себе і свій народ, про білоруську землю, мову, історію Білорусі, про віру, національні оцінки, традиції білоруської сім'ї. Дітей потрібно плекати в білоруському національному дусі, прищеплюючи їм любов і повагу до свого народу і краю, до своїх народних пісень, казок, до своєї рідної мови; потрібно, щоб у сім'ї «зберігалися звичаї та обряди білорусів, щоб за будівлею, та й за речами і з усього,

що є в господарстві, виявлявся білоруський характер». В. Ластовський висловив основну ідею виховної діяльності – виховання свідомих білорусів, дітей, які стануть справжніми білорусами.

У традиційній білоруській сім'ї виховна функція була закріплена нормами звичаєвого права, а в сучасній – Кодексом про сім'ю та шлюб, Законом «Про права дитини» та іншими нормативними актами. Норми звичаєвого права були апробовані в часі і включали відшліфовані народні уявлення, так званий моральний кодекс поведінки і правил життя, у якому були зафіксовані найкращі зразки педагогічної культури білоруського народу.

Ось кілька педагогічних мініатюр: «Не дивися на світ чужими очима», «Спершу подумай, а потім скажи», «Працювати не любиш, людиною не будеш», «У розумної голови сто рук», «Не краса людину прикрашає, а характер», «Де в сім'ї лад, там діти добре ростуть» та ін.

Як видно з народних висловів, включених у Кодекс, за родиною закріплена відповідальність за виховання найбільших чеснот людини – працьовитості, мудрості, самостійності, гідності.

Сімейні виховні традиції поділяються на такі види:

- традиції трудового виховання;
- традиції розумового виховання;
- традиції морального виховання;
- традиції релігійного виховання;
- традиції естетичного виховання;
- традиції патріотичного виховання;
- традиції фізичного виховання.

Поєднання традицій усіх видів дає змогу сформувати цілісну систему сімейного виховання. Структура виховного процесу може бути побудована й відповідно до вікових особливостей дітей та підлітків: перша вікова група – від народження до 6–7 років, друга – від 6–7 до 14 років, третя – від 14 до 18 років. Доцільність виділення вікових груп відповідає одній із головних засад народної педагогіки – принципу природної гармонії.

На кожному віковому етапі визначали пріоритетні засоби і методи впливу на дітей, ставили чіткі цілі. Вікова періодизація процесу етнізації дітей розроблена Г. П. Орловою, уточнена в роботах Л. В. Ракової, І. І. Калачової.

Негативним явищем кінця ХХ – початку ХХІ ст. є кризовий стан виховної функції сім'ї, який виявляється в збільшенні числа неповних сімей, дітей-сиріт, так званих соціальних сиріт, які мають батьків-п'яниць або батьків, що не піклуються про своїх дітей, дітей із сімей групи ризику, до яких належать сім'ї, де не налагоджено виховний процес, у яких діти не отримують підтримки, опіки від батьків тощо.

Заданими статистики, на початок 2006/2007 навчального року кількість дітей-сиріт включно зі старшими від 18 років, які перебували під державною опікою, становила 18 539 осіб [1]. За 2006 р. органи опіки виявили 4 472 дитини, які осиротіли або з інших причин залишилися без батьків, що на 443 дитини менше, ніж у 2005 р. Як бачимо, ситуація складна, може, з цієї причини протягом останніх років під керівництвом Міністерства

освіти Республіки Білорусь було проведено ряд заходів, скерованих на запобігання цим явищам: активізувалися процеси національного всиновлення, були уточнені правила міжнародного всиновлення дітей-сиріт.

Г. І. Руденкова, начальник відділу соціально-педагогічної роботи й охорони дитинства Міністерства освіти, вказує, що у 2007 р. були виконані всі завдання підпрограми «Діти-сироти» президентської Програми «Діти Білорусі», у тому числі й розділ «Створення умов для влаштування дітей-сиріт на виховання в сім'ї». У статті «Про реалізацію прав дітей-сиріт на життя та виховання в сім'ї» зазначено, що приблизно за 10 років у нашій країні у два-три рази збільшилася кількість усиновлених дітей. Це становить приблизно 52% від усіх дітей-сиріт, які проживають у республіці. При Міністерстві освіти створено Республіканський комп'ютерний банк, у якому зібрано детальну інформацію про 14 тис. дітей-сиріт, які можуть бути запропоновані для всиновлення. Районні, обласні та Республіканський комп'ютерні банки включають інформацію про 32,3 тис. дітей, які можуть бути передані на виховання в сім'ї. У 2007 р. в країні завершився процес формування нормативно-правової бази, необхідної для оперативного і якісного розв'язання питань сімейного влаштування дітей-сиріт на виховання в сім'ї. За період 2006–2007 рр. Міністерство освіти розробило три закони, десять постанов на рівні уряду, прийнято десять постанов Міністерства освіти. Ці приклади – свідчення турботи держави про дітей і забезпечення їхнього права на виховання в сім'ї, а значить, і підтримки виховної діяльності сім'ї, що, як видно зі сказаного, потребує підтримки. Профілактику негативних явищ у побуті, оздоровлення мікроклімату сім'ї забезпечують інші відомства республіки (Міністерство внутрішніх справ, Міністерство соціального захисту населення), деякі результати роботи яких були оголошені на республіканській конференції у 2006 р.

Таблиця 1.1. Форми реєстрації шлюбу (залежно від типу міста, %)

Форми реєстрації шлюбу	Мешканці Мінська	Мешканці великих міст	Мешканці середніх міст	Мешканці малих міст
Реєстрація шлюбу в РАГСax	95,5	97	92,7	95,4
Вінчання	13,5	15,3	8,4	20,9
Шлюб не реєстрували	3,9	3,0	7,3	2,6

Як видно з таблиці, більшість респондентів, які вінчалися, є мешканцями малих міст. А ті з опитаних, що шлюб не реєстрували, – мешканці середніх за розміром міст.

Зберігаються риси традиційної родинної обрядовості, що виявляються у виконанні обряду хрещення дитини в храмі, святкуванні хрестин та наявності інституту хрещених батьків.

На запитання – «Яким чином ви реєстрували своїх дітей?» – були отримані такі відповіді:

– реєстрували в РАГСі (без спеціальної програми з включенням елементів родинного обряду білорусів) – 98,3%;

– реєстрували в РАГСі врочисто (зі спеціальною програмою з включенням елементів родинного обряду білорусів) – 2,5%;

Показник кількості дітей у сім'ї – важливий критерій оцінення її етнокультурного розвитку. Очевидно, що характерною особливістю етнокультурних процесів є автономізація та індивідуалізація сім'ї.

Особливістю традиційної сім'ї білорусів була багатодітність, у межах якої забезпечувалася більш стійка традиція міжпоколінневих зв'язків та передачі народних знань. Специфічною ознакою сучасної білоруської сім'ї є малодітність, і це перешкоджає забезпеченню певного рівня міжпоколінневої передачі знань. У межах означеного періоду тенденція послаблення та розриву зв'язків між поколіннями набула більшого масштабу, особливо це стало відчутно на початку ХХІ ст. Важливим чинником прискорення цих тенденцій стає старіння і відхід представників старших поколінь – носіїв традицій, знавців етнічної культури.

Важливим складником шлюбно-сімейних відносин білоруських міських сімей є традиції вступу в шлюб і народження дітей, які поєднуються в житті сім'ї із сучасними формами святкування найважливіших родинних подій. Пріоритетною формою укладення шлюбу сучасних городян є врочиста реєстрація в органах РАГСу з використанням елементів традиційної весільної обрядовості білорусів. Спостерігаємо формування стійкої тенденції – освячення шлюбу в храмі.

Яким чином відбувається укладення шлюбу, які форми найбільш прийнятні для молодят? Респонденти, які брали участь в опитуванні, відповіли, що укладення шлюбу в них відбувалося таким чином:

- реєстрація шлюбу в РАГСax – 95,2%;
- вінчання – 14,7%;
- шлюб не реєстрували 4,1% опитаних.

Залежно від типу міста реєстрація шлюбу відбувалася так (див. таблицю 1.1.).

– хрестили хоча б одну дитину – 74,4%.

Як бачимо, городяни є прихильниками традиційних та сучасних форм родинного обряду.

Фундаментальною засадою функціонування етнокультурних процесів є механізм спадкоємності сімейних традицій, який втілюється у двох напрямках – збереженні й побутуванні громадських та сімейно-особистісних традицій. Значущим показником ступеня збереження і побутування суспільних традицій є традиційні календарні звичаї та обряди білорусів. У традиційному суспільстві календарні свята впливали на формування колективності як міцної основи укладу життя селянської сім'ї, виконували об'єднавчу роль, переваж-

но визначали уклад життя селянина: відігравали роль регулятора життя протягом року, були засобом регулювання психічного і фізичного стану людини, закріплювали моральні стереотипи поведінки.

У сучасних білоруських містах календарні звичаї і обряди є впливовою частиною структури традицій білоруської сім'ї: вони включені в коло державних і сімейних свят, виконують виховну, пізнавальну, рекреаційну, кампенсаторну, емоційно-психологічну функції. У результаті проведеного дослідження зафіксовано, що збереження календарних обрядів і свят особливо чітко проявляється на місцевому, локальному рівні. Ця тенденція характерна для мешканців малих міст, членів сімей, які мають вищу освіту, для сімей розширеного складу, сімей, у яких хоча б один із батьків опитаних нами респондентів належить до білоруської національності. Отже, малі міста – центри збереження календарно-обрядових традицій.

Позитивна динаміка етнокультурних процесів у сім'ї виявляється в збереженні цілісності етнокультурного комплексу сімейно-побутових обрядів (весільних, пов'язаних із народженням дитини, поховальних). У результаті проведеного дослідження виявлено частково збережені традиції і зміни в сімейно-побутовій обрядовості городян різних міст. Серед усіх респондентів, які частково дотримувалися обряду традиційного білоруського весілля, більше від третини опитаних – жителі малих міст республіки, менше ніж третину опитаних родин становили мешканці середніх міст.

Серед усіх респондентів, які використовували елементи традиційної родинної обрядовості, понад третину опитаних становлять жителі обласних міст республіки, менше ніж третину опитаних родин – мешканці середніх міст. Серед усіх респондентів, які використовували елементи традиційної поховальної обрядовості, понад третину опитаних становлять жителі великих міст республіки, менше ніж третину опитаних сімей – жителі малих міст.

Як бачимо, великі міста республіки є тим середовищем, де збереглися і поширені традиційні сімейно-побутові обряди білоруського народу, меншою мірою вони наявні у малих, середніх містах і м. Мінську.

У результаті дослідження встановлено, що система родинно-своєцьких стосунків у білоруській міській сім'ї зазнала значної трансформації. Сьогодні вона не є цілісною: спостерігаємо відчуженість родичів, «закритість» життя окремих своєцьких родин, відсутність взаємної підтримки, допомоги, ослабленість впливу етичних норм між родичами (своєчками). Ці процеси впливають і на батьківсько-дитячі стосунки. Процеси соціалізації міських дітей і підлітків відзначаються суперечливістю: з одного боку, зростають освічені покоління молоді з високим рівнем інтелектуального розвитку, а з другого – це покоління з нерозвиненими соціальними навичками, відсутністю адаптації до побутових життєвих умов, низьким рівнем культури спілкування в родинному колі. Однак дослідження засвідчує, що система споріднено-своєцьких і внутрішньосімейних стосунків усе-таки остаточно не зруйнована.

Зберігаються моделі міжпоколінневих трансмісій як у межах постфігуративної і кофігуративної культури, коли діють традиційні схеми стосунків «батьки навчають дітей» (М. Мід), так і в межах культури нового типу – префігуративної культури («діти вчать батьків»). Становлення моделі відносин між батьками та дітьми нового типу – ознака прискореного розвитку етнокультурних процесів у сім'ї. Це об'єктивна реальність сучасності, якій властиві такі характеристики: високий рівень поінформованості молодих поколінь, здатність до адаптації протягом короткого проміжку часу, швидке оволодіння технічними засобами спілкування, прагнення досягти успіху в професійному становленні тощо.

Білоруська міська сім'я зберігає елементи народної педагогіки у вихованні дітей, серед них такі, як виховання за допомогою праці, навчання конкретного виду діяльності. Значну роль відведено методам супроводу і підтримки дітей, що належать до методів моральних взаємодій батьків і дітей і методів корекції поведінки. З'ясовано, що досить вагоме місце займають і покаральні методи виховання. Дані опитування, проведеного інтерв'ю із сім'ями, вказують на існування таких методів у неповних сім'ях, що особливо небезпечно для дітей, оскільки коло вихователів таких дітей у сім'ї значно обмежене. Методи «фізичного або морального покарання» більш характерні для мешканців середніх міст. Помічено, що такі методи неприйнятні для більшості опитаних батьків у м. Мінську.

Узагальнюючи сказане, зазначимо, що сучасні білоруські міські сім'ї використовують у вихованні найбільш відомі їм методи, прийоми та засоби народної педагогіки, отримані від своїх батьків, бабусь, дідусів, проте не менш значущим джерелом знань про народні методи виховання стають твори усної народної творчості, художня література, відеопродукція. Батьки вибирають гуманістично-орієнтовані засоби, прийоми та методи виховання, наповнені високоморальним ціннісним змістом.

Небезпечним фактом, проте, є застосування покаральних методів виховання. Допомогу сім'ї тут можуть надати фахівці соціально-педагогічних центрів республіки, психологічних служб і консультацій. Необхідно формувати в дітей правову грамотність і культуру з раннього віку, що дозволить їм відстоювати свої права в майбутньому. У досліджуваний період – 70–80-і роки ХХ ст. – поширеною формою роботи з батьками були народні батьківські університети – форма навчання дорослих батьківства. Сьогодні можливе повернення до цієї форми роботи з батьками, що сприятиме підвищенню педагогічної грамотності й культури поведінки батьків стосовно дітей. Системна робота з батьками може бути не тільки корисною для сучасних батьків, а й для тих, хто стане ними в майбутньому.

Стан функціонування етнокультурних процесів, рівень збереження традицій, їх відновлення, прискорення та збагачення новими тенденціями вказує на ступінь урбанізованості і модернізованості білоруської міської родини. Дослідження етнокультурного комплексу сімейних традицій білорусів (весільних, родинних, поминальних), традицій народного виховання й

етикету дає можливість зробити висновок про помірний ступінь модернізації білоруської міської родини.

Етнокультурні процеси сучасної білоруської міської сім'ї перебувають у перехідному стані – від традиційності до модернізованості. Збереження елементів традиційної родинно-побутової культури білоруського народу, успадкування найкращих із них збагачує родинні традиції сучасних сімей, позначається на світосприйнятті молоді, сприяє зміцненню національної ідентичності, консолідації суспільства, є ціннісною і вигідною перспективою.

Динаміка етнокультурних процесів у білоруській сім'ї останньої третини ХХ – початку ХХІ ст. була неоднаковою, її визначали потрясіння, підйоми і спади. Сім'я як соціальна спільність завжди відображала цін-

ності та ідеали конкретного етапу суспільного життя. До 90-х рр. ХХ ст. сім'я – це осередок радянської держави, її опора, з ідеалами й прагненнями до світлого комуністичного майбутнього, а сучасна сім'я – це суспільство, яке є носієм нових тенденцій, двигуном суспільних процесів. Запитом сучасного етапу розвитку постіндустріального модернізованого суспільства є особа з виразною індивідуальністю, адаптована до проявів і викликів часу. Така особа може бути вихована в сучасній сім'ї, це особистість, характерними рисами якої можуть стати риси носія національного білоруського менталітету, якому властиві працездатність, доброзичливість у ставленні до інших людей, глибока повага до батьків, рідної землі, господарства, гостинність, толерантність тощо.

Література

1. Население Республики Беларусь Population of the Republic of Belarus : сб. стат. / Редкол.: С. Новоселова (председатель) [и др.]. – Минск; 2008.
2. Семья белорусов в городе: образ жизни и традиции: материалы и анализ этносоциол. опроса семей белорусов, 2007 г. // Архив института искусствоведения, этнографии и фольклора им. К. Крапивы НАН Беларуси. – Ф. 6, оп. 14, – д. 141.
3. Этнокультурные процессы в городской семье белорусов на современном этапе: материалы опроса, 2000–2008 гг. // Архив института искусствоведения, этнографии и фольклора им. К. Крапивы НАН Беларуси. – Ф. 6. – оп. 14, – д. 142.
4. Беларусь: гіст.-этногр. даслед.: у 10 т. / НАН Беларусі, Ін-т мастацтвазнаства, этнаграфіі і фальклору; рэдкал.: В. Бандарчык [і інш.]. – Мінск; 1995–2007. – Т. 5: Сям'я – 2001.
5. Грамадскі быт і культура гарадскога насельніцтва Беларусі / В. Бандарчык [і інш.]. – Мінск; 1990.
6. Демидова А. Социологический анализ изменений семьи в постсоветской Беларуси // Вес. Магілёўскага дзярж. ун-та. – 2006. – № 2/3. – С. 61–65.
7. Калачева І. Семья в современном белорусском обществе: реалии и перспективы развития. – Минск., 2008.
8. Калачева І. Семья как фактор этнической стабильности в условиях интенсификации миграционных процессов в Беларуси // Гастербайтерство: факторы адаптации / Сост. Н. А. Дубова. – М., Старый Сад, 2008. – С. 265–276.
9. Калачова І. Гісторыяграфія праблемы сям'і беларуса у кантэксте ерапейскай культурнай традыцыі другой палове ХХ – пач. ХХІ стст. // Пытанні мастацтва, этналогіі і фальклору / Ін-т мастацтвазнаства, этналогіі і фальклора; навук. рэд. А. І. Лакотка. – Мінск, 2008. – Вып. 4. – С. 294–305.
10. Касперович Г. И. Белорусский этнос в XX в. // Белорусы / Рос. акад. наук, Ин-т этнологии и антропологии, НАН Беларуси, Ин-т искусствоведения, этнографии и фольклора; отв. ред.: В. Бондарчик [и др.]. – М., 1998. – С. 110–133.
11. Народная культура Беларуси: энцыкл. давед. / Пад агул. рэд. В. Цітова. – Мінск; 2002.
12. Общественный, семейный быт и духовная культура населения Полесья / В. Бондарчик [и др.]; редкол.: В. К. Бондарчик (отв. ред.) [и др.]. – Минск; 1987.
13. Сям'я і сямейны быт беларуса / В. Бандарчык [і інш.]; Акад. навук БССР, Ін-т мастацтвазнаства, этнаграфіі і фальклору. – Мінск; 1990.

Переклад А. Поріцької